

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ НАУКИ ТА ЇЇ РОЛЬ В РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена дослідженню ролі науки в розвитку сучасного суспільства. Наука виконує функцію соціальної пам'яті, закріплює у книгах, технологіях, обладнанні, дискетах знання, досягнуті людиною, і транслює їх новому поколінню людей, стимулює розгортання науково-технічної революції. Проаналізовано різні оцінки науки та її ролі в сучасному суспільстві, філософії, соціології.

Ключові слова: наука, наукове знання, особистість вченого, суспільство.

О.Д. Лаута. Историко-философский анализ становления науки и ее роль в развитии современного общества. *Статья посвящена исследованию роли науки в развитии современного общества. Наука выполняет функцию социальной памяти, закрепляет в книгах, технологиях, оборудовании, дискетах знания, достигнутые человеком, и транслирует их новому поколению людей, стимулирует развертывание научно-технической революции. Проанализированы разные оценки науки и ее роли в современном обществе, философии, социологии.*

Ключевые слова: наука, социология, социология знания, социология науки, научное сообщество.

O. Lauta. A historical and philosophical analysis of becoming of science and its role in development of modern society. *The article is devoted to research of science role in development of modern society. Science executes the function of social memory, fastens in books, technologies, equipment, diskettes knowledge, attained by man, and translates them to new generation of people, stimulates development of scientific and technical revolution. The different estimations of science and its role are analyzed in modern society, philosophy, sociology.*

Keywords: science, sociology, sociology of knowledge, sociology of science, scientific association.

До певного моменту наука (як пізнання закономірностей природи й суспільства) розвивалася повільно й істотно не впливала на життя суспільства. Роль науки стала швидко зростати починаючи з наукової революції XVI-XVII ст., тобто з виникнення природознавства. Становлення природознавства відбувалося разом з розвитком капіталістичного способу господарювання. Капіталізм раціоналізує виробництво, а нова наука дає знання, що дозволяють раціонально управляти матеріальними й людськими факторами виробництва. Таким чином, капіталістичний спосіб виробництва стимулював ріст наукового знання. Наука перестала бути приватною справою, спонукуваною лише допитливістю. Сучасні наука й техніка стали справжніми локомотивами історії. Вони додали їй безпрецедентний динамізм, надали у владу людини величезну силу, що дозволила різко збільшити масштаби перетворювальної діяльності людей.

Ці історичні процеси призвели до того, що наука на сьогоднішній день є дивним феноменом, що радикально відрізняється від того її образу, що вимальовувався ще в минулому столітті. Сучасну науку називають «великою наукою». Наука перетворилася на безпосередню продуктивну силу. Суть перетворення полягає в тому, що, з одного боку, сучасне виробництво не може існувати й розвиватися без науки, а наука, з іншого боку, має потребу у виробництві для реалізації знань і створення технічних засобів для наукових досліджень. Наукові знання й розробки, що використовуються в виробництві, стали специфічним товаром. Виробництво – основний споживач продукції науки. Потреби виробництва є двигуном прогресу науки, а наука, випереджаючи виробництво, дозволяє йому постійно вдосконалюватися.

Завдяки науково-технічному прогресу, механізації й автоматизації виробництва змінюється характер людської праці. Усе менше людина використовується як фізична, природна сила й усе більше він виступає як розумна, контролююча й творча сила стосовно засобів виробництва. Людина звільняється від особистої участі у виробництві, виробничі процеси об'єктивуються. Зростають вимоги до загально-освітньої й спеціальної підготовки працівників, змінюється характер і підвищується рівень їх матеріальних і соціально-культурних потреб. Знижується частка людей, зайнятих у матеріальному виробництві, і росте частка зайнятих у сфері науки. Відповідно розширюється й сфера освіти.

Наука майже безроздільно керує у сфері освіти, де у попередні епохи домінували міфологічні й релігійні уявлення. Люди з дитинства освоюють наукове бачення світу й своє місце в ньому. Наукова картина світу значно впливає на світогляд людини, а, отже, - і на його спосіб мислення й поведінку.

Відомий афоризм англійського філософа Ф. Бекона – «Знання – сила» є актуальним і для сучасного розвитку суспільства. Людство живе і, у доступному для огляду майбутньому, буде жити в умовах інформаційного суспільства, найважливіший фактор якого – виробництво і використання знання. Будучи продуктом соціуму, наука одночасно має відносно самостійне соціальне існування і розвивається за власними закономірностями. До них належать спадкоємність, чергування порівняно спокійних етапів розвитку і періодів наукових революцій, поєднання процесів диференціації (виділення нових наук і інтеграції, об'єднання ряду наук), математизація, комп'ютеризація, посилення соціальних функцій.

На сучасному етапі розвитку суспільства наука становить такий фактор, без урахування якого не вирішуються соціальні проблеми практично в усіх сферах. Отже наука – це продукт розвитку суспільства, вона здійснює на суспільство зворотний вплив, тобто виконує соціальні функції. Наука виконує функцію соціальної пам'яті, тобто закріплює у книгах, кресленнях, технологіях, обладнанні, дискетах тощо знання, досягнуті людиною, і транслює їх новому поколінню людей. У XX ст. наука переживає бурхливий розвиток, зміцнення зв'язку з виробництвом стимулює розгортання науково-технічної революції, що викликала великі соціальні наслідки. І все ж у сучасній філософії, соціології, історії науки є різні оцінки науки і її ролі в суспільстві. Широко відомі слова біблійного проповідника Екклезіяста: «При многості мудрості множитья клопіт, хто ж пізнання примножує – примножує й біль...». В античному суспільстві знання цінували високо і вважали (Сократ), що творіння лиха відбувається лише через незнання доброчесності.

У XVIII ст. французький філософ Ж.-Ж. Руссо, вивчаючи природу і історію моральності, прийшов до висновку про те, що розвиток науки не сприяє моральному прогресу людства. Неоднозначність оцінки науки простежується і в працях сучасних мислителів. Німецький соціолог Макс Вебер вважає, що позитивний внесок науки в практичне і особисте життя людей в розробці техніки опанування життям, методів

мислення, її робочих інструментів і в обробці навиків поведінки з ними. Одночасно з цим М. Вебер стверджує, що науку не слід розглядати дорогою до щастя або шляхом до Бога, тому що наука не дає відповіді на питання: що робити, як жити, чи є в такому світі сенс та чи є сенс існувати в світі?

Англійський філософ К. Поппер вважав науку не лише збором фактів, але й одним з найважливіших духовних досягнень сучасності, визнавав небезпечним для людської цивілізації «повстання проти розуму з боку ірраціоналістичних оракулів». К. Поппер пропонував лікувати інтелектуальний розлад людей, схильних до ірраціоналізму і містики. Містики, такі модні в сучасності, уникають практики, допускають бездоказовість у висновках, займаються створенням міфів, а науку вважають різновидом злочину.

Високо оцінювали соціальне значення науки українські мислителі Т. Шевченко, І Франко, М. Костомаров. Не заперечуючи сили і значення раціоналізму, М. Бердяєв звертав, проте, увагу на неприпустимість абсолютизації наукового знання, вважав, що, крім раціонального, існують і інші безмірні і безмежні галузі пізнання, що раціональне не покриває ірраціональне, і закликав до звільнення філософії від всіляких зв'язків з наукою. Ідеї М. Бердяєва про роль і місце науки у суспільстві розвив сучасний американський філософ П. Фейєрабенд. У книзі «Наука у вільному суспільстві» П. Фейєрабенд вважає науку як одну з традицій, що створюють культуру. Саме поняття традиція явно не визначається, але легко зрозуміти, що мається на увазі. До традицій належать форми суспільної свідомості і різноманітні види практики: релігія, мистецтво, магія, народна медицина, гуманізм, міф, астрологія, раціональність тощо. Отже, традиція є відносно автономний тип людської діяльності або заняття, властиве певній спільці, або переважний тип світогляду, спосіб мислення тощо. П. Фейєрабенд формулює десять положень, що характеризують традиції, а по суті, розкриває зміст культури. Наведемо два з них:

1) вільним є суспільство, в якому всім традиціям надані рівні права і однакові можливості впливати на освіту і інші прерогативи влади;

2) «вільне суспільство наполягає на відділенні науки від держави».

Після ознайомлення з усіма пунктами стає ясно, що культурологічний аналіз, здійснений П. Фейєрабендом для того, щоб вказати на небезпечність, що виходить з науки, яка посіла в культурі особливе місце. Вважається, що сучасна держава ідеологічно нейтральна у ставленні до традицій, проте наука тісно пов'язана з державою. Таке положення філософ вважає нормальним. П. Фейєрабенд наполегливо закликав демократичне суспільство покласти кінець інтелектуальному тоталітаризму, тобто проникненню диктату науки у всі сфери буття людини, подавленню наукою з опорою на державну владу інших традицій.

Представники постмодернізму ставлять під сумнів функцію науки – ядра культури, звинувачують науку в об'єктивізмі, відриві суб'єкта від пізнання, логоцентризмі та ін. Вихід бачать у пошуку нової парадигми, що відображає постмодерністські переваги. Зростаюча роль науки в суспільстві, отже, має і своїх прихильників, і критиків. Така суперечлива оцінка науки породила в середині ХХ ст. дві позиції – сцієнтизм та антисцієнтизм. Прихильники сцієнтизму вважають еталоном усіх інших видів людської духовної діяльності науку, ставлять її вище за інші форми суспільної свідомості, проголошують науку вищою культурною діяльністю, заперечують соціально-гуманітарну і світоглядну проблематику, що не має пізнавального значення. Для антисцієнтизму характерне визнання обмеженості науки у вирішенні докорінних проблем буття людини.

Неоднозначна оцінка науки як соціальної цінності, посилена критика науки з позицій гуманізму в умовах зростаючої екологічної кризи, загрози ядерної війни, наслідків Чорнобильської атомної катастрофи та ін. ініціювали у науці саморефлексію, активний перегляд цінностей. Така тематика наукових публікацій стала провідною. Традиційно науку пов'язували з істинним знанням, до якого прагне вчений.

В сучасних умовах більшість вчених розрізняють ціннісні установки науки і ціннісні установки особистості вченого. До ціннісних настанов науки належать ідеали і норми науки, етос науки, гуманістичний зміст, об'єктивність, прагнення до істинного знання, ідеалу науковості. Ціннісні настанови особистості вченого можуть бути різними. На формування ціннісних орієнтацій вчених впливають такі фактори, як норми науки (ідеали науковості та ін.); конкретно-історична ситуація в суспільстві; місце науки в духовній структурі суспільства, особистісні переваги; визнання або невизнання колег та ін. У сучасних умовах деформуються деякі форми науки, йде процес руйнування елементів етоса науки. Пояснюються такі явища залученням вчених до структур представницької і виконавчої влади, руйнуванням традиційних зв'язків при відтворенні професійної етики, меркантилізмом.

Суспільство і владні структури менше стали міркувати про роль вчених у суспільному розвитку. З позицій обговорюваної проблеми здається цікавою стаття А. Ейнштейна «Мотиви наукового дослідження». Храм науки – будова багатоскладна. Різні відвідувачі у храмі науки: люди і духовні сили, що привели їх туди. Деякі займаються наукою з гордим почуттям своєї інтелектуальної переваги; для них наука є тим підходящим спортом, який повинен дати їм повноту життя і задоволення шанобливості. Можна знайти у храмі і інших: плоди своїх думок приносять тут в жертву лише з утилітарною метою. Якщо б посланий

Розділ другий. Філософська антропология і культура

Богом ангел прийшов в храм та вигнав звідти тих, хто належить до двох категорій, то храм катастрофічно б спорожнився. Але все-таки хтось з людей минулого і сучасності в храмі б залишився. Отже, цінності науки і ціннісні орієнтації вченого взаємопов'язані, але ступінь взаємозв'язку, єдності у конкретних випадках різна.

У сучасному суспільному розвитку помічається посилений зв'язок між наукою, технікою і виробництвом. Наука дедалі глибше перетворюється на безпосередню виробничу силу суспільства. У такому процесі наука не стежить за розвитком техніки, а випереджає її, визначає сучасний прогрес виробництва. Наукове знання пронизує усі сфери суспільного життя, наука орієнтується, насамперед, на людину, розвиток її інтелекту, творчих здібностей, цілісний і всебічний розвиток. Посилюється взаємозв'язок між наукою, суспільством і культурою з багатьох напрямків. Того, хто ставиться до науки лише як до безпосередньої виробничої сили, хто намагається виміряти її ефективність прибутком на вкладену гривню, очікує розчарування. Те, що корисно суспільству, не завжди цікаво вченому. Постає просте питання: чому суспільство повинне сплачувати допитливість окремих його членів – вчених? Відповідь проста: ця допитливість, безпосередньо не плодоносна, в кінцевому рахунку живить практичне життя. Допитливість має тут прямий сенс – любов до знання, любов як пошана знання самого по собі, як життя заради знання. Отже, наука не може бути повністю автономною. Практика наукових досліджень повинна знаходитись під впливом особливих етичних обмежень і регуляторів. А з іншого боку, як же заглушити волю наукового пошуку, волю думки, без чого неможливе пізнання? Атмосфера, позбавлена волі і відчуття самоцінності знання, була б згубною для науки. Висновок один: вчений не повинен відмовлятися від свого високого покликання служити Істині, бути лицарем Духу, але зобов'язаний усвідомлювати себе членом суспільства, залучатися до обговорення соціальних проблем.

Література:

1. Башляр Г. Новый рационализм / Г. Башляр ; [пер. с франц. А. Зотова]. – М. : Прогрес, 1987. – 376 с.
2. Берков В. Ф. Философия и методология науки : учеб. пособие / В. Ф. Берков. – М. : Новое знание, 2004. – 336 с.
3. Бернал Дж. Наука в истории общества / Дж. Берна ; [пер. с англ.]. – М: Изд-во иностр. литературы, 1956. – 736 с.
4. Петров В. В. Язык и искусственный интеллект : рубежи 90-х годов / Петров В. В. // Язык и интеллект : [сб. науч. работ] – М. : Издательская группа «Прогресс». 1995. – 416 с.
5. Рорти Р. Философия и зеркало природы / Р. Рорти. – Новосибирск : Изд-во НГУ, 1991. – 170 с.
6. Шевцов С. П. Место философии среди наук // Наукове пізнання : Методологія та технологія. – 2000. – № 4-5. – С. 17-27.